

MÄLESTUSED

Tartu esimesed üliõpilas- päevad said alguse Käärikult ja KVN-i abil

TOOMAS ALATALU

Tõuke selle ülevaate kirjutamiseks andis vaade ülikooli vana kohviku rõdult, kus jälgisin koos praeguste Rahvusvaheliste Suhete Ringi liikmetega volbripäeva marssi peahoone ette. Seejärel rääkisin poliitikahuvilistele sellest, kuidas me 1965. aastal suundusime sealt-samast samuti tõrvikurongkäigus, kuid ka hobuste ja vankriga, millel lebasid topised „kõige halvemast õppejõust” ja „kõige halvemast tudengist”, teele läbi linna, et nood lauluväljaku servas pidulikult maha matta ja siis üle haa astuda, et halb sealt kunagi välja ei pääseks.

Kuna nüüdsed noored polnud sellest kuulnudki, saatsin ülikooli ajaloomuuseumile *e-mail*i ettepanekuga vastav pildimaterjal üles otsida ja välja panna ning sain vastuettepaneku ka ise toimunut meenutada. Olen pakkumise eest siiralt tänulik, sest olin üks toonastest peategijatest ja hoolimata toimunu napist kajastatusest ajalehtedes osutus nii nende kui ka isikliku arhiivi lappamine ja tuttavatega rääkimine meeltülendavaks toiminguks. Sest meie elik Tartu tudengid 1963–66, me olime tasemel. Tegime seda, mis oli antud hetkel antud süsteemis võimalik ja enamgi. Tegime ise, omapäi ehk siis võimude kiuste ja isegi nende vastu. Seejuures oma tegude toonast sisu tegelikult adumata. See hakkas meile endile koitma alles siis, kui 1967.–68. a tipud üksteise järel ametist maha võeti ja ikka poliitiliste süüdistustega. Meie aga olime olnud lihtsalt julged ja teotahtelised, valitud ja mõned ka isehakanud komsomolijuhid, kes oskasid Hruštšovi teise sulaperioodi (1963–66) liberaalsetest otsustest üles leida ja välja noppida need vähesed demokraatiaelemendid, mis seal olid, ning üritasid neid ellu viia. Meid toetas selles kõvasti säilinud *alma mater*’i autonoomia ja Tartu traditsiooniline vastuseis võimule ehk Tallinnale ning edumeelne rektor Feodor Klement, kes oma komsomolijuhte kõhklematult toetas ja kaitses.¹

Tegelikult soosis meid ka aeg ja valmisolek asuda seda minutitki kaotamata kasutama. Justkui oleksime teadnud, et seda aega pole kauaks. See tõbi polnud ainult meile omane. Ettevõetud uurimistöö ja meenutamise käigus hindasin ümber ühe eelmise põlvkonna tegemised ja teatan siinkohal, et võtan mütsi maha nende tudengite ja õppejõudude ees, kes aitasid korraldada 1956. aasta esimest Baltimaade üliõpilaslaulupidu Tartus. Miks? Ent süüvigem ajalukku: 1940. aastal süüdistas Moskva Balti riike „koostöös” (see sõna kor-

¹ Moskva esimene nõue mind Tartu linna komsomolijuhi kohalt maha võtta jäi detsembris 1966 toppama, kui Klement tõusis püsti ja teatas parteikomiteele, et tema ei usu süüdistusi Alatalu „vastutustundetus suhtumises õppetöösse ja demagoogiliste avalduste tegemises”, istus uuesti ja tekkinud vaikus oli kuulda vaid ühe toimiku sulgemist. Sealjuures käis viimase süüdistuse alla ELKNÜ XIII kongressi (veebruar 1966) alternatiivse programmi tutvustamine Moskva Kõrgema Komsomolikooli õppuritele Ida-Euroopast; selle meeliülendav järelkaja saabus juulis 1968, kui mind – juba põlu ja keeldude all olevat meest – ootamatult kutsuti komsomoli keskkomiteesse. Äsja Tšehhoslovakkia seltsimehi ümber veenmast tulnud keskkomitee teine sekretär Ananits püüdis nimelt jõuda selgusele, miks Tšehhoslovakkia komsomolijuhid palusid mind ainsana Eestis tervitada.

Foto 1. Rektor Klement 1965. a I Tartu üliõpilaspäevade tõrvikut süütamas (TÜAM)

Foto 2. Üliõpilased tõrvikutega peahoone ees, 1965 (TÜAM)

dus kurikuulsates ultimaatumites 16 korda). Ma loodan, et keegi võtab kätte ja uurib, kuidas ja kelle eestvedamisel toonane Balti noorte ühislaulmine üldse võimalikuks sai. Eesti ladvik – ma pean silmas Tallinnas võimul olijaid — on ju alati olnud kartlikkus ise ja Tartule on jalga ette pandud küll ja küll. Sestap võib öelda, et tagantjärelegi polnud mingi üllatus Balti üliõpilaste teise laulupeo pidamine 1958. aastal Riias, sest Läti (rahvus)kommunistid ja (rahvus)komsomolijuhid olid Baltikumis need, kes julgesid Hruštšovi esimest sula (1956–58) maksimaalselt ära kasutada (1958.–59. a vabastati Lätis ametist vähemalt 1500 tippjuhti, k.a kõik komsomolijuhid ja Ministrite Nõukogu aseesimees Eduards Berklavs, kellest 1988. a sai Läti Rahvusliku Sõltumatuse partei rajaja).

„Sula, karistatuse ja aktiivsuse” seotust arvestades oli igati seaduspärane korraldada Balti kolmas üliõpilaslaulupidu jällegi Tartus juulis 1967 ja siinsele üliõpilasaktiivsusele ja vaimsusele tuginedes. Ettevalmistused uueks üliõpilaslaulupeoks algasid varakult ja oma osa selles etendasid kindlasti kahed esimesed üliõpilaspäevad: 1965. ja 1966. a. Aga sellest peaks kirjutama mõni kolmanda laulupeo organiseerija.

Foto 3. Üliõpilaspäevade rongkäik 1965 - vankril on halva tudengi ja halva õppejõu topised (TÜAM)

Tulenevalt Eesti praeguste poliitikutest teadlaste ja ajaloolastest poliitikute omavahelistest suhetest ja muidugi ka enda isiku rolli kergitamise soovist on läinud nii, et n-ö teedrajav käsitlus ja sellele tuginevad esinduskogumikud alustavad Tartu üliõpilaspäevade käsitlemist alles kolmandatest ehk siis 1967. aastal toimunud üliõpilaspäevadest, kusjuures kõik muu 1963.–66. a toimunu ei ole väärinud rohkemat kui veerand lauset.² Ma olen seda käsitlust avalikult arvustanud ja kirjeldanud Tartu komsomoli tegevust ELKNÜ XIII kongressi ettevalmistamisel ja selle ajavahemikul 1966–2009 mahavaikitud otsuste koostamisel, kuid üliõpilaspäevad on neis jäänud tagaplaanile.³ Kõigest ühel leheküljel on esimestest üliõpilaspäevadest juttu ka Tartu ülikooli 1962.–65. a komsomolijuhtide Karl Adamsoni ja Mikk Titma ühisartiklis,⁴ kuid kumbki neist polnud

² Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, „Tartu 1968: kolmkümmend aastat hiljem”, *Looming*, 9 (1998), 1386, 1389; *Eesti Vabariik 1990: Sündmused ja arengud*. Koost Küllo Arjakas (Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008), 342.

³ Vt Toomas Alatalu, „Eesti kommunistliku partei lõpu lugu. Koos julgete komnoorte meenutamiseks”, *Akadeemia*, 1 (2010), 42–50.

⁴ Karl Adamson, Mikk Titma (2009). „Nooruslikust eneseteostusest süsteemi kriitika-ni: 1960. aastate Tartu ülikooli komsomoliorganisatsioon”, *Akadeemia*, 12 (2009), 2294.

seotud esimeste üliõpilaspäevade ettevalmistamisega. Küll aga jõudis Mikk Titma mõjutada esimeste üliõpilaspäevade toimumisaega. Ehkki tal endal on sellest teistsugune ettekujutus, nimelt mainib ta viidatud artiklis, et üliõpilaspäevade korraldamine kerkis päevakorda aprillis 1964.⁵

Tegelikult oli üliõpilaspäevade korraldamisest esimest korda juttu 14. aprillil 1965 peetud ELKNÜ TRÜ organisatsiooni XIII konverentsil ja selle jätkuna sai kohe konverentsi otsusesse lisatud uus viimane punkt, mis kõlas nii: „Organiseerida 1965. a. mais koos Eesti Põllumajanduse Akadeemiaga Tartu üliõpilaspäevad”.⁶ Toona ilmusid konverentside teesid alati nädal või kaks varem ja neis polnud päevadest sõnagi.⁷ Lihtsalt oli nii, et konverents toetas sõnavõttu veenvalt tehtud ettepanekut ja formuleeringu ning toimumisaja pakkuja olin mina.

Sügisest 1963 kuni kevadeni 1965 olin üks neljast põhiotsustajast ja -tegijast TRÜ komsomolikomitees. Karl Adamson oli vaieldamatu juht, kuid pärast seda, kui oli kokku lepitud ideedes ja taktikas, läks lahti võitlus tegude reklaami ja tempo ning järjestuse pärast: jurist Mikk Titma püüdis kõike teha oma ettekujutust mööda, ja mina ning võõrfiloloog Priit Järve teist moodi. Tasapisi tõi Titma enda toetajaks ja järglaseks teise juristi Jaak Kaarma. Kahe tiiva peamine erinevus oli selles, et mina olin kiire otsustaja ja autoriteetne tegija ning Järve oli ka venitamiste vastu, Titma aga harrastas kooskõlastamisi (parteikomiteega) ja heietamist.

Nende aastate noortele istus siiski selgelt tegutsemine, ja kohe — anna ainult sobiv idee. Noored oleksid nagu pikalt olnud paisu taga ja vaja oli vaid võimalust, kui sellest kinni kahmati ning midagi ka ära tehti. Ei mingeid erilisi koolitusi, alati võis leida kaks-kolm tegijat, kes võtsid teokstegemise enda õlgadele. Kogenematus tähendas ka eksimisi, ent eks noorus olegi selleks, et vigadest õpitaks. Kehakultuurlasest Karlast (nii kutsuti Adamsoni) oli ütlemata tark tegu hakata plaanide arutelusid ehk kaadri koolitamist korraldama ülikooli hiljuti valminud spordibaasis Käärikul. Parteikomiteede mehed sinna n-ö järele ei sõitnud ja nii sündisidki toonased suured

⁵ *Ibid.*

⁶ *Tartu Riiklik Ülikool*, 13 (623), 30. aprill (1965).

⁷ *Tartu Riiklik Ülikool*, 12 (622), 23. aprill (1965).

Foto 4. Esimestest Tartu üliõpilaspäevadest osavõtjate rongkäik 12.10.1965 (foto K. Raud, EFA)

algatused vaid tudengite osalusel ehk siis ülemusteta ja ka õppejõududeta.

Põhimõtteliselt me ise koolitasime iseendid, jagades üksteisega tarkusi ja vahetades kogemusi. Sisuliselt tähendas see bürokraatia- ja kooskõlastustevaba tegutsemist ning mõnel alal polnud õppejõude võttagi. Nii sündis kuulus Rahvusvaheliste Suhete Ring puhtalt tudengite ettevõtmisena, kuid sai teoks kahe nädalaga (september–oktoober 1963) ning paugupealt kuulsaks: lihtsalt oli nõudlus välispoliitilise info järele ja me oskasime leida vormi selle edastamiseks. RSRi legendaarsed ja tasemel poliit-*show*'d – kohtuprotsessid de Gaulle'i, Barry Goldwateri, Mao Zedongi üle – valmisid nädala või kahega ning neid sai näidatud Tallinnaski täissaalile. (Ülikoolilehete sirvides avastasin, et septembris 1965 külas käinud Leningradi Pedagoogilise Instituudi aktivistid olid üllatunud, et RSRis tegid ettekandeid üliõpilased ise, samal ajal kui Leningradis tegid seda õppejõud.⁸ Ei saa jätta lisamata, et ka praegune RSR tegutseb esinejaid väljast värvates.) Üliõpilaste endi algatusena sündis samuti sot-

⁸ *Tartu Riiklik Ülikool*, 24 (634), 8. oktoober (1965).

sioloogiagrupp (tulevane sotsioloogialabor), mis nagu RSRgi tegutses algul formaalselt ülikooli komsomolikomitee juures. Aga mõlemad olid ju sisult poliitilised ettevõtmised!

Just säärase ise-oleme-targad-poliitikaga kaasnes mõiste „Kääriku vaim” kujunemine ja 1963–65 oli popp anda ülikooli leheski teada, kui mitu Kääriku aktiivlaagrit keegi on läbi teinud. Kääriku vaim tähendas sel ajal ka vastandumist Tartu linna juhtidele, sest nood sümboliseerisid nii bürokraatlikku võimu kui ka vanameelsust. 1965/66. a asendus Kääriku vaim sujuvalt Tartu vaimuga, sest linna hakkas juhtima ülikooli lõpetanu ja juba esimeste üliõpilaspäevadega me n-õ vallutasime linna, täpsemalt linlaste sümpaatia. Eriliseks nutikuseks tuleb pidada linna koolijuhtide, õpetajate ja eriti õpilasliidrite kaasamist, keda — pean seda uhkusega enda teeneks — kutsuti pärast komsomoli XIII kongressi kõikidele ülikooli komsomoliüritustele ja kes organiseerisid oma koolides poliitmängude nime all parlamendivalimisi, millest kirjutasid isegi Moskva ajalehed.⁹

Mainitud poliitmängud-valimised jms said kõik enne läbi proovitud Käärikul. Sealne sundimatu õhkkond tõi kiirelt välja liidrid ja talendid, sest polnud passiivseid, kõik löid kaasa. Nii oli kuulsa Borodino lahingu läbimängu alustades olemas vaid Napoleoni hobune, Kutuzov ja kolm marssalit, ent viie kuni kümne minutiga muutus mass kaheks juhendamisele kenasti kuuletuvaks armeeks ning algas nalja ja naeru saatel kestnud lahing, mida toodi aastaid eeskujuks kui käigult tehtud massiüritust. Peaidee tuli siiski Moskvast. 1964. a sündis Kesktelevisiooni kuulus lõbustusprogramm „KVN” („Klub vesjolõhh i nahhodtšivõhh”) ehk siis „Lõbusate ja leidlike klubi”, mida vene üliõpilased reklaamisisid ülikoolis veel kevadel. 10. oktoobril 1964 otsustasime Leivi Šeri pealekäimisel Kääriku aktiivlaagris seda ise proovida ja kuna nauding üksteise ületrumpamisest huumori ja naljaga oli täielik, alustas 29. oktoobril 1964 ülikooli klubi erialade KVN-i turniir, muide, sõnumi „Jätkugu Kääriku vaim ka meie klubi laudadel” saatel. Selles löi kohe kaasa kakskümmend

⁹ Tartu toonaste koolinoorte eestvedajaid on praegugi uhke mainida: Jaak Viller, Jaak Järv, Agu Tuuling, Mare Taluri (Visnapuu), Triinu Tikand, Marianne Koskel, Martti Preem, Tiia Suuk ja kümned teised, kellest hiljem paljud ka *alma mater*’i lõpetasid.

kuni kümneliikmelist võistkonda. Novembris tuli osalejaid juurde ning lavale tuli mahutada kolm võistkonda. Seni varjusurmas olnud klubi oli järsku rahvast täis, kõik tema tööplaanid tehti kärmelt ümber (au klubi toonasele juhile Tõnu Sokule), kuu hiljem hakkasime juba publikut piirama, sest menu oli tohutu. Tudengite esinemislustil, vaimukusel ja leidlikkusel polnud piire, üks talent teise järel tegi endale nime (Jaan Rommot, Ain Kallis, Jaša Baturski, Tiit Metsila, Mati Räbovoitra jne jne), tegevusega laval liitus tegevus saalis ja vastupidi. Oli, mida vaadata ja kuulata, ja paratamatult kerkis probleem, et sellest võiksid osa saada ja peaksidki osa saama kõik üliõpilased: nagu öeldud, pääsesid sisse üksnes valitud. Ja miks mitte näidata sama ka kogu linnale!?

Tehkem siinkohal juttu ka järsult pulbitsema löönud üliõpilaselu kahest suurest soodustajast. Esiteks oli 1964. a Eesti Üliõpilaste Ehitusmaleva loomise aasta ja 24. septembril võeti ülikooli peahoone ees pidulikult vastu Kasahstanis töötanud malevlased (omalgatuslik rühm käis ka Estonka külas Abhaasias), kes maailma näinuna ja end ühtse perena tundjatena suisa otsisid võimalust lüüa kaasa kõiges, mis jäi väljapoole õppetööd.

Tegelikult oli ka päris maailm ise ehk punaimpeeriumist välja jääv selleks ajaks samuti jõudnud Tartu, mis sõjaväelennuvälja tõttu oli ju suletud linn. 12. märtsil 1964. a külastas ülikooli ja pidas oma kuulsa eestikeelse loengu Soome Vabariigi president Urho Kaleva Kekkonen, kellega üliõpilased said järgmisel päeval suhelda ka Käärikul. Kekkose visiidi tulemuseks võib pidada sedagi, et septembris 1964 peeti Helsingis taas kergejõustikumatsõ sealse ja Tartu ülikooli võistkonna vahel. Sealjuures oli esimene sõjajärgne kohtumine toimunud Tartus 1957. a, teine Helsingis 1958. a, kolmas Tartus 1961. a ja viies peeti 1965. a Tartus ehk jällegi saab rääkida sellest, et oli mehi, kes suutsid (Tartus ja mitte Tallinnas!) ära kasutada supersüsteemi perioodilisi nõrgenemisi (nn sulad) ja oma noortele maailma näidata, mis andis eneseteadvusele kõvasti juurde.

Lisa tuli mujaltki. Kasahstanist tagasi saabunud ehitusmalevlaste kannul jõudis 27. septembril 1964 Tartu sootuks eriline seltskond: kaks bussitait Moskvas toimunud rahvusvahelisel noortefoorumil osalenud Aafrika ja Lääne-Euroopa noormehi, kes jäid ka Tartusse

Foto 5. Tartu Ülikooli lipu kandmine II üliõpilaspäevade ajal Tartus, 1966 (foto A. Alla, EFA)

ööbima.¹⁰ Kohtumisele ja õhtusöögile restoranis Kaseke kutsuti ka ülikooli naisaktiviste, kellel enne tuli läbida tollane kurikuulus instrueerimine „Kuidas käituda välismaalasega”. Mustad poisid polnud veel kohale jõudnudki, kui kogu ülikool rääkis juhtnööridest, mida Tartu komsomoli linnakomitee esimene sekretär ja kõva naistemehehena tuntud Tarmo Merivälja oli tüdrukutele jaganud: umbes nii, et algul igal juhul puigelge vastu, aga kui tõesti suudlema kipub, siis ärge lõpuni vastu seiske! Selle „lõpu äratundmist” sai meie kaunitaridelt pärast pikalt pinnitud.

Lõbusale teele libisenult meenub teinegi naerma ajav episood. 1965. aasta suvel pidi ülemaailmne üliõpilas- ja noorsoofestival toimuma Alžeeria pealinnas ja vist aprillis tuli Tallinna vahendusel Moskvast soov, et Miss Festivali konkursist võtaks osa ja mõistagi võidaks selle just Tartu ülikooli esindav blondiin. Millegipärast surus Titma selle õige valimise minu kaela ja arvatavasti Priit Järve ja Ants Rieseni (?) osalusel lasime silme eest läbi kõik kaunitarid, siis tuhnisime arvestussektori kartoteegis, kuniks kolmandal või

¹⁰ *Tartu Riiklik Ülikool*, 23 (598), 2. oktoober (1964).

neljandal päeval esitas keegi targa küsimuse: „Kas loomulik või värvitud blondiin?” Nii ränk probleemiasetus võttis ka Titma tummaks ja ta helistas kohe Tallinna. Sealt helistati omakorda Moskvasse. Igal juhul jõudsimme veel kord Tallinna tülitada, enne kui toimus sõjaline riigipööre Alžeerias, kus esimese asjana jäeti ära festival. Ikkagi kahju, sest võitjaks oleks ju võinud osutada Tartu ülikooli neiu!

Ent tulgem tagasi TRÜ XIII komsomolikonverentsi juurde, mille esimese päeva õhtul, 24. aprillil 1965, toimus ülikooli klubis KVN-i finaali, mille kulminatsiooniks kujunes „TRÜ KVN-i sünni ja eluloo” läbimängimine lõbusa paroodiana. Isegi mängujuhi pintsak oli salaja ühika kapist võetud, et kõik üks ühele välja näeks.¹¹ Publiku vaimustus ja soov kõike kõigi osavõtul veel kord läbi teha oli nii suur, et järgmisel päeval lisatigi konverentsi otsusesse punkt: teeme üliõpilaspäevad koos Eesti Põllumajanduse Akadeemiaga ja juba mais. Ehk kuu aja pärast. Arvan praegugi, et me oleks need siis ka teoks teinud, sest eestvedajad, teovõimeline mass ning atribuutika tegemise kogemused olid olemas ja EPA noortejuhid eesotsas Ilmar Mändmetsaga¹² olid kohal ja löid kaasa juba mainitud Kääriku laagris ning tegid oma KVN Järvelja puhkebaasis.¹³ Ent päev pärast konverentsi oli Mikk Titma see, kes hakkas rääkima kõikvõimalikest kooskõlastustest ja vastutusest, käis siin ja seal ning lõpuks — ikkagi TRÜ komitee sekretärina — teataski, et teeme üliõpilaspäevad sügisel.¹⁴

¹¹ Mulle kingiti sarja meenutuseks kaelaskantav rauast medal, mille esiküljel on härg ja teisel küljel finaalis esinenud võistkondade nimed KPTPK (Kes pani tooli peale knopka”), „Baba – eta sila”, I.D.I.O.T („Idealnõi drug i otlitšnõi tovarištš). Annetan selle ülikooli muuseumile nende ridade ilmumise puhul.

¹² Oli 1995–97 põllumajandusminister, seejärel Riigikogu liige ja 2000-07 Eesti esindaja FAO peakorteris Roomas.

¹³ *Tartu Riiklik Ülikool*, 25 (600), 16. oktoober (1964).

¹⁴ M. Titma teiste „õigele liinile” ärarääkimise tipuks sai ELKNÜ viimase, XXI kongressi meelemuutus. Nimelt otsustati kongressi esimesel päeval, 24. novembril 1989 Tartu ülikooli komsomoli ettepanekul ÜLKNÜst lahku lüüa ehk iseseisvuda, ent järgmisel päeval pidas EKP ideoloogiasekretär M. Titma kõne, keelitades seda mitte tegema ja kongressi enamus muutiski meelt. Tegelikult tegi Moskva-meelne osa Eesti komsomolist ikkagi oma koosluse ja eestlastest übermõtledajad jäid ilma loorberitest olla esimene liiduvabariiklik institutsioon, mis löi lahku üleliidulisest. See au kuulub Leedu Kommunistlikule Parteile, kes löi NLKPst lahku 20. detsembril 1989 ehk üks kuu pärast Eesti noorte übermõtlemise tagajärjel pooleli jäänud sammu. Vt T. Alatalu (2010), 53–55.

Üliõpilaspäevade toimumisaeg, 9.–10. oktoober 1965, sai kavandatud, lähtudes septembrikuistest kolhoositöödest ja soojade ilmade eeldusest oktoobri algul. Olin küll kevadel loodud orgkomitee liige, ent ülikooli lõpetamise tõttu töötasin tõlgina ajalehe Edasi toimetuses ja ootasin päris töökohta. Juba mainitud pikemas artiklis olen kirjeldanud, kuidas ülikooli komsomoliladvik ELKNÜ XIII kongressiks valmistudes kavandas oma inimeste eelnevat valimist linnade ja rajoonide komsomolisekretäriks, et kongress otsustaks, mida vaja. Mind pidi valitama Tartu linnajuhiks, kuid suhted linnakomitee ja ülikooli vahel olid olnud neljandat aastat teravad ja kuna ma olin linnajuhtide töö kohta nii mõndagi öelnud, siis soovitati mul end tagaplaanil hoida. Mis teinekord ka õnnestus.

Üliõpilaspäevade stsenaarium oli selge juba kevadel: (KVN-ilik) erialade kaupa ja atribuutikaga kogunemine Toomemäel, kus Kuradisillal laulab naiskoor ja Inglisillal meeskoor. Seejärel kogunemine peahoone kuue samba ette, rektori sõnavõtt ja tõrvikutega rongkäik. Sel kohal algas vaidlus rongkäigu eesmärgi üle ehk millega see masside liikumine peaks lõppema ja kus. Ausalt öeldes olid meie teadmised üliõpilaspäevadest mujal napid, kuid mingi vande andmine tundus mõttetuna. Siis aga turgatas kellelgi mõte, et viime ülikoolist ära ja linnast välja kõik halva ehk siis halva õppejõu ja halva tudengi. Kohe oli selge, et need tulevad ka seal maha matta ja kohas polnud kahtlust: Tähtvere lauluväljaku servale.

Õnn oli, et jätsime kokkulepitu suveks oma teada. Kui septembri keskel uuesti kogunesime ja asi avalikustus, tekitas just „surnute” vedu poleemikat ja topiste nimed muutusid korduvalt. Väidetavalt olevat „halva tudengi” asendumine „laisa tudengiga” toonudki kaasa selle, et üks osa õppejõududest jäi protestiks kõrvale. Tagantjärele saime teada, et rektorit keelitati „surnutevedu” keelama, ent õigel ajal oli vastav troska koos koormaga ülikooli peahoone ees. Kuna ise, nagu ülal öeldud, püüdsin olla distantsil, siis oli mulle ratsanike ja eriti valge hobuse hankinud Laur Karu ilmumine kolonni peasse meeldiv üllatus, mis muutis liikumise eriti vägevaks.

Tõrvikute eest vastutajad ei näinud ette, et need põlevad suhteliselt vähe aega, mistõttu rongkäigu lõputseremoonia toimus võrdlemisi pimedas. Ent haud oli valmis kaevatud, kujud pandi sisse ja lükati muld peale. Ametlikult olid järelehüüdjatena välja kuulu-

tatud mina ja Ain Kallis (ehk KVNide juhid¹⁵). Mina pidin pidama mälestuskõne tundmatule õppejõule, tema üliõpilasele. Rääkisid veel Kalju Kass, Jaak Uibu ja Toomas Sutt.¹⁶ Järelehüüded öeldud, taipasime järsku, et me polnud mõelnud hauatähisele, kuna enamik tuhandepealisest rongkäigust ei pääsenud „haua” lähedusse ja kuulas toimuvat eemalt või laulis. Samal ajal käis ka teatejooks ümber laululava, kus oli rohkem valgust. Sestap kirjeldasin kõval häälel „haua” asupaika ja soovitasin kõigil enne linna poole minekut sealt risti üle astuda, et halb maha jääks. Arvata on, et enamik seda ka tegi, umbkaudu, sest kalmu kontuurid kadusid sammude all ruttu.

Võrreldes üliõpilaspäevade muude üritustega — ballid mõlemas kõrgkoolis, kontserdid jmt — äratas rongkäik kõige suuremat tähelepanu ja ka poleemikat. Ja ikka võrrelduna KVN-idega. Pakuti välja teaduskondade suuremat n-ö dekoreerimist ja selle hindamist (Ülo Matjus¹⁷). EPA üliõpilased tunnistasid oma vähest osalust ja sedagi, et olid tulnud välja ilma plakatiteta.¹⁸ Ajalehe Edasi toimetaja asetäitja Heino Kään pidas millegipärast vajalikuks sõna võtta ülikooli lehes, heites ette „olulise komponendi — linnavõimude esindajate tervituse puudumist”.¹⁹ Kui H. Kään soovitas üliõpilaspäevi korraldada 1. mai paiku, siis bioloogiatudeng (praegune Tallinna Loomaaia direktor) Mati Kaal ruttas pakkuma 1. septembrit, mil „sümboolne matusetalitus oleks ka nagu rohkem omal kohal, väljendades soovi vabaneda uuel õppeaastal nendest pahedest, mida maetavad sümboliseerivad”.²⁰

Tagantjärele võib öelda, et esimeste üliõpilaspäevade korraldajad üritasid panna Tartu üliõpilasperet tundma end kui üks mees, kas või õnnestunud töövormide rakendamise kaudu. Pole juhus, et teiste üliõpilaspäevade (7.–9. oktoobril 1966) üritusi promoti kui

¹⁵ *Tartu Riiklik Ülikool*, 24(634), 8. oktoober (1965).

¹⁶ *Tartu Riiklik Ülikool*, 25 (635), 15. oktoober (1965).

¹⁷ Ülo Matjus, „Tagantjärele üliõpilaspäevadest. Tarkusesammaste taga”, *Edasi*, 6. november (1965).

¹⁸ *Põllumajanduse Akadeemia*, 25 (285), 14. oktoober (1965).

¹⁹ *Tartu Riiklik Ülikool*, 27 (637), 29. oktoober (1965). Kümme aastat hiljem võttis Tallinnas kirjastuses töötanud H. Kään minu reisiraamatust välja lõigu Hongkongist, kus ma olin lennuki sundmaandumise tõttu veetnud pool päeva, põhjendusega, et pole vaja lugejat ärritada, sest nõukogude inimesed ei käi seal.

²⁰ *Tartu Riiklik Ülikool*, 28 (638), 5. november (1965)

„reklaami ja satiiriõhtut à la Kääriku” ja „uudismaalaste kontserti KVN-i vaimus”.²¹ Selles, et pärast poliitmängudega katsetamist osutus sobivamaks eeskujuks KVN, pole midagi halba, ent üks asi oli KVN kinnises ruumis, teine nende sümbolne summa tänavatele laiali laotatuna. Ühekordsele näitamisele tuli lisada kõike ühendav idee ja arvan, et halva sümbolne mahamatmine oli selleks suurepärase. Seda jätkatigi järgmisel, 1966. aastal, kui matusepaigale paigutati mälestuskivi ja ennekõike meenutati „varalahkunud tudengit” mitme kandi pealt, sest mis sellest „igavast õppejõust” ikka meelde sai tulla.²² Igal juhul olid teised üliõpilaspäevad reklaami poolest (mis oli esimese üks nõrkusi) tipp-topp ette valmistatud: oma embleem, kõnevõistlus, moe-*show* jpt uued asjad. Päevad võtsid ilmet ja Tema Kõrgus Aeg esialgu seda ka lubas. (Olen Akadeemias kirjutanud, et veebruaris 1967 alanud NLKP kontrolli taaskehtestamine Eesti komsomoli üle viidi lõpule veebruaris 1968²³).

Esitan siinkohal kaks teemaga seotud kõrvalpala. Esiteks võtsid vanemad seltsimehed vaevaks arutada üliõpilaspäevi; ülikooli komsomolikomitee vastas sellele aruteludega kõikides teaduskondades. 22. veebruaril 1966 toimunud üldistavale arutelule saadeti ülevalt paber, milles soovitati „arendada mõningaid nõukogulikke üliõpilastraditsioone”, mille peale ülikooli komsomolijuhiks tõusnud Jaak Kaarma jt „leidsid, et pole patt üht-teist väärtuslikku üle võtta ka seni kodanlikeks igandeiks taunitud korporatsioonikombeist, traditsiooniks teha sellised üritused, nagu üliõpilaslaulupidu, ülikooli aastapäev ja teadusepäev”. (Pidage silmas, millal 1967. a üliõpilaslaulupidu peeti ja kelle toetuse sai!?) Osalesin arutelul minagi, kaitstes rongkäigu ideed, selleks iga kord pealoosungit täpsustades.²⁴

Teiseks, kuna ma ei ole oma Akadeemia artiklis sellest kirjutanud, pean oluliseks ja vajalikuks tuua esile peamine ülikooli XIV komsomolikonverentsi tööst. 23.–24. aprillil 1966 peetud konverentsil oli 40 sõnavõtjat; see oli vääriline järg veebruaris toimunud ja alternatiivse tegevusprogrammi vastu võtnud ELKNÜ XIII kongressile.

²¹ Vt *Tartu Riiklik Ülikool*, 24 (765), 7. oktoober (1966).

²² *Tartu Riiklik Ülikool*, 25 (765), 14. oktoober (1966).

²³ T. Alatalu (2010), 47–49.

²⁴ Vt *Tartu Riiklik Ülikool*, 6 (687), 6. märts (1966).

Konverentsi aruandes mainiti komitee sotsioloogiagrupi uuringutele tuginedes „dialektilise materialismi ja poliitilise ökonomia autoriteedi tõusu” ja nenditi, et „peaaegu täiesti üksmeelsed on üliõpilaskonna pretensioonid selles suhtes, et NLKP ajalugu ja ajaloolist materialismi tuleks lugeda kontsentreeritumalt ja muuta loengute ja seminaride vahetamine seminaride kasuks”. Bioloogiatudeng (hilisem ülikooli komsomolisekretär) Toomas Sutt ütles otse välja, et NLKP ajalugu piisab ühest semestrist küll. Konverentsi otsuses kõlas taotlus looritatult: „pööruda kõrgemalseisvate organite poole taotlusega suurendada dialektilise materialismi

erikaalu ühiskonnateadustes ja viia selle õpetamine vanematele kursustele”.²⁵ Protsessis olnuna väidan, et tegu oli tollal — mõeldavuse piirides — kõige julgema rünnakuga NLKP ajaloo ja ajaloolise materialismi õpetamise vastu, mis mõistagi lõppes tulutult: nõukogude aja lõpuni oli partei ajaloo kursuse pikkus kaks semestrit. Küll aga viidi ellu TRÜ XIV konverentsi otsuste teine punkt: alustada välisriikidega „üliõpilaskonferentside vahetamist”, mis sai teoks Eesti Üliõpilaste ehitusmaleva raames — 1967. aastal sõitis 20 üliõpilast suvel tööle ja reisima Ungarisse. Igal juhul oli see läbimurre, kui mainida, et 1962.–66. a pääses välismaale vaid kaks kuni neli tudengit. 1968. aastal läks juba kaks rühma Ungarisse ja üks Tšehhoslovakkiasse ja nii aasta-aastalt tõusvas joones (nagu impeerium oli lubanud).

Foto 6. TRÜ üliõpilased RAT Vane-muise lavakunstistuudio liikmed Tar-tu III üliõpilaspäevadel Faehlmanni ausamba juures tema loomingut esitamas, 1967 (foto K. Raud, EFA)

²⁵ *Tartu Riiklik Ülikool*, 14 (695), 30. aprill (1966).

Tagantjärele võib ju öelda, et nii 1965. kui 1966. aasta üliõpilasrongkäikudes oli vähe poliitilisi loosungeid, võrreldes näiteks 1967. aasta omaga, ent neid siiski oli ja peamine oli muus: 1965.–66. a tegid Tartu ülikooli tudengid poliitikat selle sõna otses tähenduses ja poliitika tegemise kohtades Tartus, Tallinnas ja Moskvas²⁶ ning kogu vabariiki haarates, sest partei- ja komsomolikoosolekutel arutati ju ikkagi Tartus formuleeritud ja vabariigi tasemel vastu võetud poliitiliste reformide ettepanekuid. Rääkimata rahva hulgas levinud juttudest Kääriku vaimust ja Tartu vaimust. Mis sest, et pakutud reformid ja uuendused polnud kõige julgemini sõnastatud ja jäid ebamäärasteks, ent need ei jäänud tegemata ning selle nimel ponnistati tõsiselt ja tõemeeli. Mõistagi salgasid võimukandjad need kõik maha ja jätsid täitmata, ent 1963–66 kogunenud võitlusvaimu jätkus kauaks ja just sellele tuginesid kõik järgmiste aastate julged teod ja ettevõtmised, nii suurtes ruumides kui ka mõnes korteris tehtud.

Tõrvikurongikäikude saatust oli küllalt õpetlik, sest oktoobris 1969 “lubati” ametist lahkuma sunnitud Sirje Endre juhitud komsomolikomiteel endal lükata üliõpilaspäevad 17. novembri lähedusse, mil tähistati rahvusvahelist üliõpilaste solidaarsuspäeva.²⁷ Mõni aasta hiljem aga keelati tõrvikud. Tahaks loota, et neist üliõpilaspäevade korraldamist eri aastatel saatnud võitlustest, kaotustest, valearvestustest, kompromissidest ja reetmistest ühiskonnas, kus õigel mõttel ja asjal oli vaid väike lootus saavutada edu, kuid ikka aeti seda taga, kirjutavad juba teised otsesed tegijad ja osalejad.

Septembris 2012 Tallinnas

²⁶ Esimesest ja viimaseks jäänud üleliidulisest üliõpilaskomsomoli konverentsist aprillis 1996 Moskvast võtsid osa Karl Adamson, Toomas Alatalu, Mikk Titma, Priit Järve, Jaan Kark, Indrek Toome (TPI), Peeter Vähi (TPI), Jaan Kivimägi (EPA), Maasike Maasik (ERKI), Luule Piirsalu (TPedL), Riho Altrov (TRK).

²⁷ 17. novembril 1939 tapsid natsid Praha ülikooli tungides üheksa tšehhi tudengit ja professorit, keda hakati mälestama emigratsioonis veel 1941. a. Alates 1947. aastast tähistati seda päeva sotsialismileeris kuni selle kokkuvarisemiseni. Saatuse tahtel vallandas vastav toiming 17. novembril 1989 Tšehhoslovakkias Prahas kuulsa sametrevolutsiooni, mis detsembris pani punkti Ida-Euroopa vabanemisele totalitarismist.

Toomas Alatalu oli Tartu Riikliku Ülikooli ajalootudeng 1961–65²⁸, Rahvusvaheliste Suhete Ringi asutaja ja juhendaja 1963–75, ühingu Teadus lektor 1963–91, ajalehe Edasi kolumnist-väliskommentaator 1963–85, TRÜ ajaloo osakonna komsomolisekretär 1963–64, KVN-ide õhtujuht 1964–65, ELKNÜ TRÜ komitee ja büroo liige 1964–65, ELKNÜ Tartu Linnakomitee esimene sekretär 1965–67.

*22.11.1966 heideti välja (väidetavalt esimesena) Moskva Kõrgemast Komsomolikoolist, 23.02.1967 vabastati Tartu ELKNÜ linna-
komitee esimese sekretäri ametikohalt.²⁹*

²⁸ Tegin algul ühe aastaga kaks kursust.

²⁹ Minu sunnitud vabastamist selgitades ei osanud partei linnakomitee esimene sekretär öelda muud, kui et „Alatalu kasvatas oma nõudmiste toetamiseks habeme ette“. Kui kõik naerma puhkesid, jätkas ta masinlikult „...ja koguni kaks korda kasvatas“. Kolmandat korda naersid kõik siis, kui ma 2. juulil 1967 avaldasin Edasis kommentaari „Habeme pärast ametist lahti?“, kus kirjeldasin sündmusi Küprosel. Kõik asjaga kursis olnud inimesed said muidugi analoogiast kohe aru, aga kuna parteikomitees ega mujalgi ei suudetud leida seda Kreeka ajalehte, mille ma väitsin olevat antud loo allikaks, rahunes asi septembriks maha. Pealegi töötasin juba Tallinnas ja võisin vaikselt kinnitada, et Küprose lugu oli mu enda väljamõeldis.